# विनोबा-वार्ता

दैनिक साम्ययोग

मासिक वर्गणी १.५० न. पै.

अंक : ११९ ) वर्धा, मंगळवार ता. ४ ऑगस्ट १९६४ ( मूल्य ५ न.पै.


## महाराष्ट्रातील कार्यकर्त्यांचे शिबिर सुरू झाले.

### दोनशे कार्यकर्ते शिबिरात दाखल

श्री. ढेबरभाई ह्यांनी ता० ३ ऑगस्टला सेवाग्राम येथील महादेवभाई हॉलमध्ये रचनात्मक कार्यकर्त्यांच्या शिबीराचे उद्घाटन सकाळी १०॥ वाजता केले. ह्या शिबिराला आतापर्यंत दोनशे कार्यकर्ते आलेले आहेत.

# गांवच्या नवनिर्माणाचे प्रश्न व त्यांच्या सोडवणुकीचा मार्ग

( श्री. श्रीमन्नारायण अग्रवाल, सभासद, नियोजन मंडळ )

तिसऱ्या योजनेत भूमिहीन शेतकऱ्यांचा व शेतमजुरांच्या कामावर पुष्कळ भर देण्यात आला होता. त्याचबरोबर भूदान व ग्रामदानात मिळालेल्या जमिनीचा पूर्ण उपयोग करून घेण्याच्या सूचनाहि देण्यात आल्या होत्या. ह्या दृष्टीने शेतीला लायक जमिनीची आधी सर्वे करण्यात यावी व भूमिहीनांना बसविण्यासाठी निवडक क्षेत्रे पसंत करण्यात यावी असे हि ठरविण्यात आले होते.

भारत सरकार तर्फ २५० किंवा अधिक एकर अशा मोठ्या तुकड्यांच्या जमिनीचा सर्वे करण्यासाठी एक समिती बनविण्यात आली होती व ह्याच समितीला पंडित जमिनीबद्दलच्या योजना करण्याचे सांगण्यात आले होते. ह्या समितीने १२ प्रदेश सरकारशी संबंध जोडून आपला अहवाल सादर केला आहे. त्यात १६०८ कोट रुपयांच्या खर्चाने १०-८ लाख एकर जमिन शेतीलायक करता येईल अशी शिफारस करण्यात आली आहे. ह्या समितीच्या कामाला पूरक म्हणून २५० एकरांहून लहान असलेल्या तुकड्यासाठीहि ६९ लाख रुपयांची रक्कम मंजूर करण्यात आली आहे. हे काम १३ प्रदेशांच्या १५० जिल्ह्यात सुरू करण्यात आले आहे.

शेत मजुरासाठी जमीन प्राप्त करण्याच्या व त्याच्या पुनर्वसनाच्या कामासाठी १२ प्रांतात कार्यक्रम तयार करण्यात आलेले आहेत. ह्या कार्यक्रमाप्रमाणे ८५००० भूमिहीन कुटुंबांना बसविण्याची योजना पूर्ण झालेली आहे. १९६३-६४ च्या अंदाज पत्रकात अशा योजनासाठी केन्द्रसरकारने १२ लाख रुपयांची मदत हि दिलेली आहे. पण हे सर्वेच्याच पुनर्वसनाच्या कामात फार सावकाश प्रगति होत आहे. ह्या कार्यक्रमाचे महत्व लक्षात घेऊन प्रादेशिक सरकारांनी त्याचा जलद अंमल करण्यासाठी पावले उचलणे आवश्यक आहे.

### ग्रामदानाचा प्रभाव

आचार्य विनोबा भावे ह्यांच्या भूदान-ग्रामदान आंदोलनात स्वेच्छापूर्वक प्रयत्नांनी पुष्कळ यश प्राप्त झालेले आहे. भूदानाची जवळ जवळ १० लाख एकर जमीन भूमिहीन शेतमजुरांत वाटली गेलेली आहे. त्यामानाने प्रदेश सरकाराकडून भूमि सुधारणा विषयक कायद्याचा अंमल जलद झालेला नाही. त्याचप्रमाणे भूमिहीनांना वाटण्यासाठी सरकार किती जमीन देऊ शकेल ह्याचा अंदाज नीट लागलेला नाही. पण केंन्द्रीय सरकारने एकरी रु. १५० ह्या प्रमाणांत पडित जमीन उठविण्यासाठी ७ कोटी रुपये खर्च करण्याचे ठरविले आहे. आणि आरंभीचा खर्च म्हणून कुटंबामागे रु० ५०० मंजूर करून ठेवले आहेत. ज्यांना भूदानाची जमीन मिळालेली नसेल अशा भूमिहीन मजुरांना वरील योजनान्वये मदत पोंचविण्याच्या कामाला प्राथमिकता मिळाल्यास ते उपयुक्त ठरेल.

आचार्य विनोबांच्या प्रेरणेने ग्रामदान आंदोलन संख्या व गुण दोहों दृष्टींनी गतिपूर्वक पुढे चालले आहे. ५८०० गावे ( नव्हे सध्या ७००० ) ग्रामदानात मिळाली आहेत. ही गावे केवळ आदिवासी गावे नाहीत, तर ज्या गावांची जमीन सुपीक आहेंत व ज्यात प्रगतिशील शेतकरी आहेत अशी हि गावे आहेत; हे मोठे आशास्पद चिन्ह आहे. ह्यावरून ग्रामदान चळवळीची मुळें खोल रुजत चालली आहेत असे दिसून येत आहे. त्याचप्रमाणे भारताच्या खेडेगावच्या पुनर्निमाणांच्या प्रश्नावर ग्रामदानाचा प्रभाव पडत आहे.

### आपल्या ग्राम-पंचायती व सहकारी पद्धति

तिसऱ्या योजनेचे जे मध्यंतरीचे मूल्यांकन करण्यात आले, त्यावरून असे दिसून आले की शेती उत्पादन व गरीब मजुरांची सामाजिक व आर्थिक स्थिति ह्यांच्या वाढीच्या व सुधारण्याच्या दृष्टीनें प्रयत्न केले गेले तरी त्यात विशेष यश मिळाले नाही. भूमिहीन शेतमजुरांची स्थिति अजून हि चिंताजनक आहे. त्याचप्रमाणे पंचायती राज्य व सहकारी चळवळ ह्यांच्या कारणानें खेडेगावात जें संस्थात्मक परिवर्तन झाले आहे, त्यामुळें हि अजून आर्थिक उन्नतीला पाहिजे तशी गति मिळालेली नाही. पंचायत राज्याच्या मागे हेतु असा आहे की उत्पादनाची वाढ होऊन आर्थिक प्रगतीला ग्रामजनतेच्या सक्रिय सहकार्याने चांगली गति मिळावी. ह्या नूतन ग्रामसंस्थामुळे गावच्या लोकात नवीन चेतना व जबाबदारीचे भान निर्माण करण्यास मदत झाली आहे. पण त्याचबरोबर पुष्कळ ठिकाणी निवडणुकीमुळे निर्माण झालेल्या मनोमालिन्याने व भांडणामुळे ऐक्याला धक्का हि पोचला आहे. लहान लहान शेतकऱ्यांनी वैज्ञानिक साधने एकत्र करून सहकार्याने वापरावी ह्या बाबतीत हि सहकारी चळवळ विशेष यश मिळवू शकले नाही. बेकारी व अर्धबेकारीचा प्रश्न अजून हि तसाच शिल्लक आहे. अजून ती नाहीशी करण्याचा समाधानकारक मार्ग सांपडलेला नाही.

### गावांच्या पुनर्निर्माणाचा नूतन मार्ग

ह्याच्या उलट ग्रामदान चळवळीने हे सिद्ध झालेले आहे की लोकात स्वावलंबनाची व आपल्या पायावर उभे राहण्याची नवी भावना निर्माण झाली आहे. त्याचप्रमाणे सर्व समाजाच्या उन्नतिसाठी गाववाले आपल्या जमिनीचे व साधनाचे इच्छापूर्वक एकत्रीकरण सुद्धा करू शकतात. ग्रामदानी गांवातील बहुतेक शेतकऱ्यांनी आपल्या जमिनीची मालकी ग्रामसमुदायाला देऊन टाकली आहे. आणी ह्यामुळे उत्पादनाची वैज्ञानिक व अधिक न्यायपूर्ण योजना करणे ग्रामसभेला शक्य झाले आहे. त्याचप्रमाणे भूमिहीन शेत-मजुरांना जमिनी व बेकारांना रोजी रविण्याची जबाबदारी ग्रामसभेने उचलावी अशी अपेक्षा आहे. ग्रामवासी आपल्या वार्षिक उत्पादनाचा अमुक एक हिस्सा ग्रामसभेला राजीखुषीने देत आहेत. त्यामुळे ग्रामोद्योग, दूधयोजना व अन्य आर्थिक योजनाहि कार्यक्रम अंगावर घेणारे एक मंडळ तयार होत आहे. गावच्या वयात आलेल्या सर्व लोकांची ग्रामसभा बनते. व ती सर्व संमतीने आपले कार्यकारी मंडळ बनविते. ह्यामुळे परस्परात बेबनाव करणारा निवडणुकांमुळे येणारा

( पृष्ठ २ वर )

www.vinoba.in

# हा मानवतेवरील कलंक दूर झाला पाहिजे

लें०-देवराव अंभुरे

आजचा भारतीय समाज सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक या त्रिविध विषयात अत्यंत विषम अशा परिस्थितीतून जात आहे. मानवाचे समाज-जीवन उच्चनीचता, स्वार्थांधता, यांनी गढूळ बनले आहे. गांवोगावी पहावे तर मागासलेल्या वर्गाची व उच्च वर्गाची वस्ती अद्यापहि तुटक पुंजक्या सारखी विखुरलेली दृष्टीस पडते. स्वातंत्र्यानंतर अद्यापहि आर्थिक समता प्रस्थापित करूं शकलो नाहीच परंतु सामाजिक समता सुद्धा हजारों मैल दूर ठेवली आहे. देश प्रगती करत आहे की मागें जात आहे याचे सिंहावलोकन करणे अत्यंत जरूर आहे.

नगर जिल्ह्यांत नुकतेच बाभूळबन या गांवी ठाकर जमातीवर जो अन्याय स्पृश्य लोकांनी केला त्याचे वृत्त वाचून कुणाहि जागृत नागरिकाचे मन खिन्न झाल्याशिवाय राहिले नसेल. नुकतेच एक वर्षापूर्वी अनाथ भूमिहीन ठाकरांना सरकारची पडित जमीन कसण्यासाठी दिली होती. ज्यावेळी त्यांना जमीन मिळाली असेल त्यावेळी त्यांचा आनंद स्वर्गात मावेनासा झाला असेल. परंतु गांवातील सुखवस्तु मोठे जमीन पाटील सावकार लोकांचा स्वार्थ अधिकच जागृत झालासा दिसला. त्या बिचाऱ्या ठाकरांनी मोठ्या आनंदाने जमीन पिकविली होती. त्यांत गांवकऱ्यांनी बळजबरीने गुरे घालून पिकांची नासाडी केली. एवढेच नव्हे तर त्यांनी घरे मोडलीं, बायका मुलांवर अमानुष कृत्य केले. हे सारे प्रकार मानव तितुका एकच आहे. या विचाराने चालणाऱ्या समाजाच्या हृदयाला घरे करणारा ठरतो. त्या बिचाऱ्या भूमिहीन ठकारांच्या दु:खाना पारावार उरला नसेल. लोकशाही समाजवादी निर्माण करू इच्छिणाऱ्या कार्यकर्त्यांना सामाजिक समतेचे एक आव्हानच मिळाले समजाना.

भारत देश पांच लाख खेड्यांत वसलेला आहे. या पांच लाख खेड्यांत हजारो मागासलेल्या जातीजमाती वस्ती करून राहात असतात त्यांच्यावर कितीतर अत्याचार, अन्याय होत आले आहेत. हे सारे प्रकार अज्ञात आहेत. ते प्रकाशात गांवातील कांही बडे लोक येऊ देत नाहीत. कारण त्यांनीं केलेला अन्याय हा मानवतेला कलंक आहे. हे सिद्ध झाले तर आपण मागें पडू हा विचार मनात असल्यामुळें अन्याय प्रकाशात येंत नाहीत.

नगर जिल्ह्यांत काही गांवातून हरिजन बंधूना भूदान यज्ञातर्फे जमीन देण्यात आली आहे. परंतु गांवातील स्पृश्य सुखी लोकांनीं त्याना दिलेल्या जमिनीपासून वंचित ठेवले आहे. नगरपासून सहा मैलावर पिंपलगांवी एक हरिजन बंधूना भूदान तर्फे तीन वर्षापूर्वी जमीन दिली आहे. परंतु गांवातील काही प्रतिष्ठांनी त्यांना अद्यापहि जमिनीचे दर्शनही घेऊ दिले नाही. सरकार दरबारी लिखापढी हि चालू आहे परंतु अधिकारी वर्ग सुद्धा या सामाजिक समतेवर जोर देत नसल्यामुळे हा अन्याय तसाच चालत आहे.

या भागातील बंधूवर व होत असलेला अन्यायाचा प्रतिकार करण्याला सारा समाज खडबडून जागृत झाला पाहिजें. आणि गांवोगांव सामाजिक समतेचे लोण पसरविले पाहिजें.

---०---

( पृष्ठ १ वरून )

कटुपणा गावात येत नाही. अशा-प्रकारे ग्रामदानात आपली सीमित साधने एकत्र करतात. व सरकारवर अवलंबून न राहता आपल्या दुबळ्या अंगानां मदत पोंचवितात. सहकारी चळवळीमार्फत सहकार्याचा जो नमुना त्यापेक्षा किती तरी उच्च प्रतीचा सहकारी प्रयत्नांचा नमुना ग्रामदानी गांवात पहावयास मिळतो.

म्हणून ग्रामदानी चळवळीला चांगले प्रोत्साहन देऊन तिला मजबूत केले तर भारतातील गांवासाठी सामाजिक व आर्थिक प्रगतीचा एक नवा मार्ग खुल्ला होईल ही गोष्ट अगदी निश्चित आहे. ग्रामदानाच्या मदतीने पंचायत राज्य हि विशेष स्थिर व व्यापक पायावर उभें राहू शकेल. त्याचप्रमाणे स्वावलंबन व सहकारी प्रयत्न ह्यांच्या योगाने जनतेच्या दुर्बल अंगाना जीवन चालविण्या इतके न्यूनतम वेतन हि मिळण्याचें आश्वासन देता येईल.

---०---

प्रकटचिंतन-

# ग्रामसेवेचा कार्यक्रम कसा असावा ?

गेले ५-६ महिने देशात अन्नधान्याच्या प्रश्नावर फारच जोरदार वादळ उठले अन् देशाच्या तोकड्या धान्यस्थितीने सर्वांना हालवून सोडले. खेड्यात अन् शहरात सर्वत्र ह्या प्रश्नावर परिषदा, बैठका, सत्याग्रह आदि योजना वेगवेगळ्या पक्षांनी केल्या, परंतु त्याचा परिणाम म्हणून मध्यवर्ती सरकारला आपल्या कमकुवतपणाची जाणीव झाली. माझ्या सारख्या गांधीनिधितील सेवकाने काय करावे ह्याचा मी विचार करत होतो. आमच्या केंद्राच्या वतीने अेप्रिलमध्ये आम्ही शेतकऱ्यांचा मेळावा घेतला व त्यांची स्थिती समजावून घेतली. त्यानंतर २ महिन्यात धान्य टंचाईचे स्वरूप उग्र होऊ लागले. भाव वाढू लागले. ज्वारी १ रु. किलो. साध्या मजूराला मिळणारी मजूरीं १ ते १। रुपया. त्याचे घरी माणसे ४।५-१। किलो ज्वारीत त्याचे पोट कसे भरावे ? यावर उपाय काय? मजूरीचा दर वाढेल कां ? जो जेवढे काम करतो त्या मानानेंच त्याला मजूरी मिळते. ह्याहिपेक्षां बायका ज्या काम करतात त्यांना तर १० ते १२ आणेच मिळतात ! शिवाय त्यांना रोज काम मिळेलच असे नाही. पंचायती, सहकारी सोसायटी ह्या गांवातील प्रातिनिधिक संस्था काय करू शकतात ? त्यांची तर वरून कुचंबणा होतांनाच दिसते- त्या लोकांना पुरेसा रोजगारहि मिळवून देऊ शकत नाहींत.

त्या प्रश्नाकडे सरकार, वेगवेगळे पक्ष, स्थानिकसंस्था यांनी लक्ष घातले तेव्हा साहजिकच मला वाटले गांधीनिधि सारख्या संस्थेनेहि ह्याकडे लक्ष घातले पाहिजें- पण वरिष्ठांनी घालून दिलेल्या चाकोरीतून काम केले पाहिजे.

याच वेळी मी ज्या भागात काम करतो त्या भागात भ्रष्टाचाराचे लहान सहान अनेक प्रकार बोकाळलेले मला दिसले. साधी सिमेंट सारखी बाब तेथे किती वशीले अन् तपशीले. संडास काम तर व्हायला पाहिजे- सिमेंट नाही. आमच्या सिमेंट प्रयत्नात लोकांची अनेक मार्गांने होत असलेली लूट पाहिली यावर उपाय काय ?

आम्ही जी कामें करतो- तीं कामें ‘जनताभिमुख’ नाही असे मला वाटते. आमचा अेक साचेबंद कार्यक्रम आहे. त्याप्रमाणें काम व्हावे असे ठरलेले ! मग खेड्यात काम करणाऱ्यापुढे असेच प्रश्न उभे राहतात ते कसे सोडवावे असा प्रश्न येतो.

आम्ही ज्या जनतेत काम करतो त्यांचे प्रश्न आमच्या मार्गानें सोडावयाचे हे बरोबर-परंतु त्याची दृष्टी जनताभिमुख नाही, गांधी विचाराभिमुख आहे खादीचे काम जसे ‘जनताभिमुख करण्याचा क्रांतीकारी कार्यक्रम देशापुढ ठेवला गेला तसा ग्रामसेवेचा कार्यक्रमहि जनताभिमुख करावयला हवा आहे. गांधीने ज्या दरिद्री नारायण जनतेची सेवा जन्मभर केली त्यांत त्याची दृष्टी ‘जनताभिमुख’ कार्यक्रमाची नव्हतीं काय ? त्यांच्या प्रत्येक कार्यक्रमांत क्रांतीकारी विचाराबरोबरच जनतेचे प्रश्न सोडविण्याची दृष्टी होती तशी गांधीनिधिच्या ग्रामसेवा कार्यक्रमात यायल हवी.

बदलती परिस्थिती लक्षात घेऊन-कार्यक्रम बनविला पाहिजे-असे मला वाटते व त्या कार्यक्रमात खादीग्रामोद्योग-कार्यविस्तार, भंगीमुक्ती, भ्रष्टाचार निर्मूलन, नशाबंदी, गांधीसाहित्य प्रचार, शेतकरी व भूहीन संपर्क आदि गोष्टी समाविष्ट झाल्या पाहिजेत-तरच गांधीनिधिचे काम जनताभिमुख होईल.

माझे विचार सर्वांच्या पुढे ठेवले आहेत- सर्वांनी याबाबत मार्गदर्शन करावे. कोणावर टीका यांत नाही प्रकट चिंतन आहे.

शरदकुमार जोशी
ग्रामसेवा केंद्र-देवणी

---०---

# जयप्रकाशनारायण गुजरात, राजस्थान आणि मध्यप्रदेशाचा दौरा करतील

श्री. जयप्रकाशनारायण ऑगस्ट महिन्याच्या मध्यंतरी गुजरात किंवा अक्टूबर महिन्यात राजस्थान आणि मध्यप्रदेशचा दौरा करतील. श्री. जयप्रकाशजींच्या दौऱ्याबाबतचा कार्यक्रम संबंधीत असलेल्या प्रांतातील प्रांतीय सर्वोदय मंडळे तयार करीत आहेत. (स. प्रे. स.)

संपादक :-श्री. गोपाळराव काळे, श्री. वसंतराव बोंबटकर,
प्रकाशक:-श्री. वसंतराव बोंबटकर,
मुद्रक:-गो. आ. जोशी, भास्कर प्रेस, वर्धा.
स्वामित्व:-महाराष्ट्र सर्वोदय मंडळ, मुंबई.

साम्ययोग दैनिक ता. ४-८-६४ अं.११९ र.नं.ए.न.२९५
विनोबा वार्ता, मगनवाडी, वर्धा ( म. राज्य)
श्री. ____________

www.vinoba.in